

Anonymus és a „senonok hegyei” meg az „aliminus népek” Árpád-kori történeti szövegek fejlődési modelljének első közelítése*

VI. A Kismartoni-kódex szövegének kialakulása

1. A Kismartoni-kódexről. – A Kismartoni-kódex szövegét több, XVIII. századi kéziratos és nyomtatott változat tartotta fenn. Ezek másolási kapcsolatát DOMANOVSKY SÁNDOR állapította meg (1906: 7–18), s ezt a viszonyt gráffal szemléltette (i. m. 16). Az ő elemzése nyomán derült ki, hogy az általa ekkor ismert és megvizsgált összes változat – közvetlenül vagy áttételesen – az egykoron Eszterházy Pál nádor kismartoni könyvtárában őrzött kódexről készült. Közvetlenül az eredeti kódexről másolt Hevenes Gábor 1701-ben, és ugyanezen kódex alapján jelentette meg nyomtatásban a szöveget HORÁNYI SÁNDOR 1781-ben, illetve 1782-ben. A DOMANOVSKY által 1906-ban megemlített változatok között még nem szerepelt az a kézirat, amelyik végül is az SRH-beli kritikai kiadás alapját képezte. Ennek

* Második közlemény. L. MNy. 2009: 300–24.

eredetéről DOMANOVSKY ennyit árul el: Batthyányi Ágoston és Kazimír grófok rohondi könyvtárából származván, az Akadémiáé lett 1838-ban, amikor ők könyvtárakat az Akadémiának ajándékozták (SRH. 1: 132). A kéziratokról és nyomtatványokról DOMANOVSKY SÁNDOR publikációi alapján VESZPRÉMY LÁSZLÓ adott összefoglalást (1999b: 155–7).

Az összes változat alapjául szolgáló eredeti kódexet már PODHRACZKY JÓZSEF sem tudta fellelni, amikor előkészítette az 1833-ban megjelent szövegkiadást (DOMANOVSKY 1906: 8). Ötven évvel később a Magyar Történeti Társulat, majd a XX. század elején elsősorban DOMANOVSKY SÁNDOR, valamint SEBESTYÉN GYULA komoly erőfeszítéseket tettek, hogy a kódexet felkutassák. Fáradozásaik azonban sajnos nem jártak eredménnyel.

A kódexről mégis sok fontos információval rendelkezünk, részben HORÁNYI kiadásának előszavából, aki közli, hogy a kézirat egy tizenkettedrű kódex, amely 69 columnát, vagyis hasábot tartalmaz (KismK. [1782.]: 5). Jóval több részlet derül ki egy CORNIDES DÁNIEL által Zarka (Szarka) János soproni evangélikus lelkészhez intézett, 1782. január 22-én kelt levélből, amelyet CORNIDES a kódex személyes vizsgálata alapján írt. A latin nyelvű levél kódexleírását DOMANOVSKY publikálta (1912: 87), és az 1937-es szövegkiadás előszavában is hosszasan idézte (KismK. SRH. 1: 131–2).

CORNIDES elsősorban paleográfiai jellemzők alapján a pergamen kódexet a XIII. század végén készültnek tartotta, s véleménye szerint ezt a datálást erősítette meg a disznóbőr kötés jellege is, amelyen az egykori csatoknak már csak a nyomai látszottak. CORNIDES szakértelme vitán felül áll, datálását aligha lehet megkérdőjelezni. Leírása szerint a kódex 35 lapból állt, minden oldalon 22 sor volt, és az említett levélből az is kiderül, hogy lapjai 13,1 cm x 10 cm-esek voltak. A 35 lapnyi terjedelem teljes összhangban van a HORÁNYI által említett 69 hasábbal: a kisméretű kódexben osztatlan volt a laptükör és nyilván az utolsó fólió hátoldalára már nem került szöveg.

2. A Kismartoni-kódex helynevei. – Amint az I/4. pontban közölt szövegből látható, a Kismartoni-kódex általunk elemzett részlete kétségtelen tartalmi összefüggésben áll a többi krónikaváltozattal, de szövegszerű egyezés csak a részlet második felében mutatható ki. Itt viszont szerepel a magyar kalandozásokkal kapcsolatban semmilyen más kontextusban nem említett Segusa és Taurina városnév is, ez a közös szöveghagyomány kétségtelen bizonyítéka.

A Kismartoni-kódex szövegrészletének is a 7. fázis volt a forrása.

Felvetődik a kérdés, vajon miért cserélte fel a kivonat készítője *Galliát Franciaával*, miért iktatta be a *Rhône* folyót, és különösképpen, miképpen került a szövegbe *Ragusa* neve. Mivel a Képes Krónika szövegével összehasonlítva feltűnőek ezek az eltérések, e különbségekre a kutatók igyekeztek magyarázatot találni. Tény, hogy az „*usque fluvium Rodani Ragusium venientes*” kifejezés nyelvtani szempontból meglehetősen szokatlan, ezért fordítása problematikus. A BOLLÓK-féle fordítás – „továbbmenve egészen a Rhône folyóig, Raguzáig hatoltak” – inkább értelmezési kísérletnek tekinthető. Az alábbiakban idézek két korábbi kutatói véleményt.

1973-ban SZÜCS JENŐ hosszú tanulmányban foglalkozott a Kismartoni-kódex szövegével. Ebből való az alábbi két bekezdés:

„*Francia felprédálása után...* »exinde autem egressi usque fluvium Rodani Ragusium (sic!) venientes« haladtak tovább Susa és Torino felé, »per Alpes Italiae sibi viam praeparando«. Mit keres e helyütt a Rhône, s mi ez a rejtélyes *Ragusium*, amellyel sem a kiadások, sem a kutatás nem tudott mit kezdeni? Kétségtelenül szövegromlásról van szó, ha csak nem tételezzük fel, hogy Kézai »kitalált« egy nem létező helységet. De hiszen mi célja is lehetett volna ezzel? Ezen túl a Rhône és eme bizonyos *Ragusium* kapcsolata, összefüggésben az Alpokkal, magyarázatra szorul.

Nos, ilyen latin névforma valóban nem létezett, de létezett egy *Raconisium*, olasz nevén Racconigi (Cuneo tartomány) városka, amely Franciaországból jövet az első település az Alpok hágója után, épp ott, ahol az út Susa és Torino felé vezet tovább. A névforma torzulása a másolatokban minden további nélkül érthető. De Racconigi és a Rhône kapcsolata is világos a középkori útviszonyokból. Lyont Milánóval a középkorban két kereskedelmi főút kötötte össze. Az egyik, az északibb, Genfen át, a Genfi-tó mellett vezetett, majd délnek kanyarodva a Szt. Bernát-hágón át lépett be Itáliába. A másik, a délibb, a Rhône völgyében vezetett egy darabon felfelé (azaz keleti irányban), majd délnek kanyarodva, Chambéry-n át, az Alpokat Racconigi közelében áthágva vezetett tovább Susa–Torino–Milano irányában, a forrásainkban is megnevezett *planum Lombardiae* felé. Amikor tehát Kézai e jelentéktelen, elrejtett városkán vezette át a magyar kalandozókat Itáliába, és pedig a Rhône felől, akkor mintegy önkéntelenül... azt árulja el, hogy maga is járt ezen az úton, és pedig szükségképpen Lyonból (*Lugdunum*) kiindulva (...)” (SZÜCS 1973. 1: 576–7)

SZÜCS JENŐ tehát a *Ragusium* helynévnek a szövegbe történő beiktatását az általa szerzőnek tekintett Kézai Simon franciaországi utazása reminiszcenciájának tartja. Az önmagában is erőltetett magyarázatban külön problémát jelent, hogy Racconigi kisváros (amely egyébként valóban Cuneo közelében van), nem ott fekszik, ahová SZÜCS helyezi: nem Torinótól az Alpok felé, hanem éppen az ellenkező irányban, attól délre található. Az Alpok itáliai oldalán egy *Rocciamelone* nevű határállomás felel meg annak a földrajzi helyzetnek, amelyet SZÜCS leír, de sajnos a névalak enyhén szólva messze esik *Ragusium*-tól.

1999-ben VESZPRÉMY LÁSZLÓ az alábbi jegyzetet fűzte ehhez a szövegrészhez: „Raguzáig: Valójában Bourgoin. Hagyományos kiadásokban és fordításokban Ragusium állott, ami azonban a „B” és „R” majuszkulák paleográfiai okokkal megmagyarázható szövegromlásának eredménye. Szücs Jenő tévesen azonosította Racconigivel.” (1999b: 140, 186. jegyz.) Azt, hogy miért lenne Raguzá „valójában Bourgoin”, az utószó egy megjegyzéséből találhatjuk ki: „egyértelműen paleográfiai okokkal magyarázható, hogy *Bergusium* alakja a másolatban *Ragusium*-ként fordul elő, a „B” majuszkula hibás, „R”-ként való olvasataként” (i. m. 157). Vagyis VESZPRÉMY szerint Bourgoin latin névalakja egykor *Bergusium* volt (lásd még Uő. 1998a: 168).

Ami a jegyzet utalását illeti, kérdéses, hogy mit ért VESZPRÉMY ’hagyományos kiadások’ alatt, mivel, mint alább látni fogjuk, a HORÁNYI SÁNDOR-féle első két kiadásban nyoma sincs Ragusiumnak – se *R a g u s i n (!) u m*-nak –, és hasonlóképpen a GOMBOS-féle szövegközlésben sincs (KismK. CFH. 2145), így kizárólag az SRH.-beli kiadásra gondolhattott.

Bár éppenséggel van Franciaországban, Lyontól 35 km-re délkeletre egy Bourgoin-Jallieu nevű város – 1967-ben egyesült a két külön település –, de semmi

nem indokolja, hogy Bourgoin miért szerepelne a X. századi magyar kalandozások történetében. Ha legalább a Rhône partján fekédné, akkor lehetne valami indoka – mint ahogy a Kismartoni-kódex illető fejezete korábban hangsúlyozza, hogy a magyar csapatok Ulmnál keltek át a Dunán, majd Wormsnál a Rajnán –, de Bourgoin 20–30 km távolságra fekszik a Rhône folyótól, így ez a magyarázatlehetőség is esik.

Ami a paleográfiai okra történő hivatkozást illeti, ha fel is tennék a szókezdő betű másolási hibáját, akkor is *Re rg u s i u m*-ot kellene találnunk a kéziratban. De az elgondolás legnagyobb gyengéje, hogy nemcsak hogy nem lehetünk biztosak abban, hogy egy középkori kódexben a városnevek nagy kezdőbetűvel szerepeltek volna egy mondat közepén, hanem éppen ennek ellenkezője a valószínűbb. Ehhez érdemes megnéznünk az általunk vizsgált részlet *segusam* és *taurinam* szavait akár az Anonymus-kódexben, a Képes Krónikában, vagy akár a XV. század végén készült Budai- és Thuróczy-krónikák kiadásában!

3. A Kismartoni-kódex fogalmazványának rekonstruálása. – A Kismartoni-kódex szövegrészletének elemzését is két lépésben végzem el: először a kódex alapjául szolgáló fogalmazvány kialakulását vizsgálom, majd utána magának a jelenleg lappangó, XIII. századnak tartott kódexéét.

A szövegváltozat alapját tehát a 7. fázis képezi, ezen a krónikaíró számos módosítást hajt végre: kihagy részeket, beszúr egy részletet, sorrendet változtat, átfogalmazásokat eszközöl:

Kihagyások:

- mettenseque, treuerense et aquisgranense territorium igne devastantes;
- deinde per abrupta senoniensium per populos eterni martis;
- annis vero viginti sine motu in pannonia permanserunt.

Beszúrás:

- **Exinde autem egressi vsque fluvium rodanum venientes (Innen pedig tovább menve egészen a Rodani folyóig)**

Sorrend megváltoztatása:

- Forrásának 7. sorát az 5. és 6. sor elé helyezzei.

Átfogalmazások:

a) Inde vero Galliam atrociter affligentes (Ezután pedig Galliát durván meggyötörve) → **quibus deuictis et fugatis tandem franciam intrauerunt (Ezek legyőzése és megfutamítása után végül behatoltak Franciaországba)**

b) in ecclesias dei crudeliter sevientes (az Isten egyházai ellen kegyetlenül dühögve) → **ubi Christianis et cenobitis persecutio valida facta est per eosdem (s u g y a n ó k n a g y ü l d ö z é s t v i t t e k v é g h e z a k e r e s z t é n y e k é s a s z e r z e t e s e k k ö z ö t t)**

c) *montes alpes italiae perforantes, viam sibi gladio aperientes paraverunt* (az itáliai Alpokon áthatolva, utat készítettek maguknak karddal megnyitva) → *per alpes italiae sibi viam praeparando* (az Itáliai Alpokon át utat vágva maguknak)

d) *segusam taurinamque civitates destruxerunt* (Segusa és Taurina városait lerombolták) → *duas ciuitates scilicet segusam et taurinam spoliarunt* (s kifosztottak két várost, nevezetesen Segusát és Taurinát)

e) *Planum lombardie cum vidissent, totam pene provinciam contitatis cursibus vastaverunt* (Amikor meglátták Lombardia síkját, majdnem az egész tartományt gyors száguldásokkal elpusztították) → *et cum planum vidissent lonbardiae, concitatis cursibus spolia multa rapuerunt* (És midőn meglátták Lombardia síkságát, átszáguldvá rajta, sok zsákmányt raboltak)

f) *et ita ad proprium regnum cum victoria revertuntur* (és így győzelemmel tértek vissza saját országukba) → *et sic tandem ad propria reuertuntur* (s végül így tértek meg saját birtokukra).

Ezen változtatások eredményeképpen állt elő a Kismartoni-kódex eredeti szövege:

Quibus devictis et fugatis tandem franciam intraverunt, ubi Christianis et cenobitis persecutio valida facta est per eosdem. **Exinde autem egressi usque fluvium rodanum venientes**, duas civitates, scilicet segusam et taurinam spoliarunt, per alpes italiae sibi viam praeparando. Et cum planum vidissent lonbardiae, concitatis cursibus spolia multa rapuerunt et sic tandem ad propria revertuntur.

Magyarul: Ezek legyőzése és megfutamítása után végül behatoltak Franciaországba, s ugyanők nagy üldözést vittek véghez a keresztények és a szerzetesek között. Innen pedig tovább menve egészen a Rodanus folyóig hatoltak, s kifosztottak két várost, nevezetesen Segusát és Taurinát, az Itáliai Alpokon át utat vágva maguknak. És midőn meglátták Lombardia síkságát, gyors száguldásokkal sok zsákmányt raboltak, s végül így tértek meg saját birtokukra.

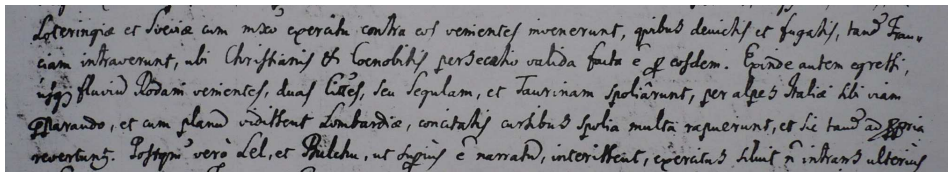
4. A Kismartoni-kódex egyedi helyneveinek magyarázata – A Kismartoni-kódex kompilátora, ahol csak lehetőséget talált rá, forrásának szövegén változtatott; mivel az ő korában az ókori Gallia helyén a Francia Királyság virágzott, ezért kicserélte forrásának *gallia* szavát *francia*-ra. A folyónevek említésével a jól értesültség látszatát igyekezett kelteni: a vizsgált részletet megelőzően a forrásában említett rajnai átkelést még a Dunán történő átkeléssel is kiegészítette. S ha már elvezette a magyar csapatokat francia földre, beleszötte a történetbe a Rhône, latinul *Rhodanus* folyót is.

Hátravan még a rejtélyes *Ragusium* magyarázata. Abban bizonyosak lehetünk a krónika földrajzi utalásai alapján, hogy aligha lehet köze a dalmáciai *Ragusához*, melynek neve egyébként Árpád-kori külföldi forrásokban többször előfordul (CFH. 4: 115).

Arra vonatkozó gyanúnk, hogy a kutatók mindeddig rossz irányban próbálták megtalálni a megoldást, nemcsak a VI/2. pontban ismertetett két magyarázatkísérlet nyilvánvaló gyengeségei alapozhatják meg, hanem az *usque fluvium Rodani Ragusium* kifejezés furcsasága is. S valóban, rápillantva DOMANOVSKY szövegkiadásában a *Ragusium*-hoz tartozó jegyzetre, azt olvassuk, hogy ez a szó az összes többi változathoz hiányzik (KismK. SRH. 1: 170, †† jelű jegyz.) Úgy tűnik, egyes kutatók erre a tényre nem voltak tekintettel, azt gondolták, hogy *Ragusium* a szöveg szerves része, s ennek alapján igyekeztek azt értelmezni.

Érdeemes megvizsgálnunk, hogy miképpen másolták le ezt a részletet azok, akik számára az eredeti kódex rendelkezésre állt.

A Hevenesí Gábor által készített kéziratos másolat, amelynek dátuma 1701. május 26., az alábbi: „Exinde autem egressi, usque fluvium Rodani venientes” (KismK. [1701.]). Lásd a mellékelt kép 2–3. sorában:

HORÁNYI SÁNDOR szövegkiadásában: „Exinde autem egressi, vsque fluuium *R(h)odanum* venientes” (KismK. [1781]: 74, 8–9. sor; KismK. [1782]: 74, 15–7. sor). A *R(h)odanum* szó kurzív szedése HORÁNYI tájékoztatása szerint azt jelöli, hogy az illető szóban emendációt eszközölt (KismK. [1782]: 14). Az első kiadásban *h* is van az *R* után, a másodikban nincs.

A DOMANOVSZKY-féle kiadáshoz alapul vett – a jelen tanulmányban **K_B**-vel, DOMANOVSZKYNál *K*-val jelölt – kéziratban: „exinde autem egressi, usque Fluvium Rodani Ragusium venientes” (MTAK. Tört. 4° 139. 26; KismK. SRH. 1: 170, 20–1. sor).

Ezek a megfigyelések már kellő támpontot nyújtanak a megoldáshoz. Mivel a *Ragusium* csak egyetlen egy átírásban jelentkezik, ebből kétségtelen, hogy a másolás során történt tévedés jelent meg a kritikai kiadás szövegében, amelyet a többi átírás okkal mellőzött.

Az egykori Kismartoni-kódexet egy előtte fekvő kéziratból másolta a szkriptor. A kérdéses részlet másolásakor a *rodanum* szó leírását majdnem befejezte – talán épp ekkor kifogyott a tinta az író tollból –, s amikor folytatta a másolást, pillantása véletlenül a másolandó kéziratban a kelleténél egy sorral lejjebb csúszott. (Ugyanilyen eredetű hibát maga Hevenesí Gábor is elkövetett, éppen négy sorral az általunk elemzett részlet előtt, de észrevette, és aláhúzással jelölte tévedését!) A szkriptor a leírt *rodani* után elkezdte az egy sorral lejjebbi *segusam* szó másolását, amelynek *s* betűi bizonyára felül kissé jobbra hajló, egyenes szárú *s*-ek voltak. Alig jutott túl az első öt betűn, amikor észrevette a hibát, s a tévedését a szórészlet alatt pontozással jelölte is. Innen folytatta a *rodanum*-ból még hiányzó *um*-mal, amit feltehetően rövidítéssel írt le, egy vízszintes vonalkát rajzolva az *u* fölé. Hogy a szó első két betűjét miért olvasta a **K_B** kézirat készítője *Ra*-nak, csak találgathatjuk. Oka lehetett akár a kiolvasás nehézsége, vagy akár egy korábbi olvasó helyesbítési szándékának nyomát viselte e két betű.

5. A lappangó Kismartoni-kódex rekonstruálása. – A kódexrészlet a rövidítések feloldásával ilyen lehetett:

quibus deuictis et fugatis tandem franciam intrauerunt, vbi Xtianis et coenobitis persecutio valida facta est per eosdem. Exinde autem egressi. vsque fluvium rodani ragusium venientes. duas ciuitates. scilicet segusam. et taurinam spoliarunt. Per alpes italiae sibi viam praeparando. et cum planum vidissent lonbardiae. concitatis cursibus spolia multa rapuerunt. et sic tandem ad propria reuertuntur.

Hogyan tükröződött ez a az újkori másolatokban?

Hevenes Gábor a másolat készítésekor leírta a *Rodani*-t, de az utána álló szót teljes egészében elhagyta, mivel a szóeleji alsó pontozás, valamint a szövegösszefüggés alapján is arra következtetett, hogy az kihagyandó.

HORÁNYI SÁNDOR számára egyértelmű volt, hogy a kódexbeli *rodani* a Rhône latin nevét, a *Rhodanus*-t rejti, de ez ebben a formában nyelvtanilag helytelen, így a ragozott *Rodanum* alakot közölte a nyomtatott kiadásokban. Az elsőben a szókezdő *R* után még egy *h*-t is beírt, ahogyan a latin nyelvű szövegekben a folyónevet láthatta, és ahogyan például Bonfini „Magyar történet”-ében is vagy tíz helyen szerepel. De a kódex szövegének gondosabb átnézése után ezt a *h* betűt a második kiadásban már elhagyta.

Ami pedig a **K_B** jelű kézirat másolóját illeti, ő igyekezett „teljesen szövegű” másolatot készíteni, ezért az alul pontozással jelölt szót is lemásolta. A második szó első két karakterét *ra*-nak olvasta, így a két szót *Rodani Ragusium* formában írta le. S talán az ő figyelmességének köszönhető a *Lonbardiae* szó *n*-je is, ami mindenütt máshol *Lombardiae*, amennyiben a középkori szkriptor az *m*-hez szükséges három szár helyett csak két rovást tett. De az sem zárható ki, hogy ez az *n* betű az újkori másoló rovására írható.

Végül is a rejtély megoldása meggyőződésem szerint, hogy *Ragusium* pusztán másolási hiba következtében került a kódexbe.

VII. A Képes Krónika, Budai Krónika és Thuróczy-krónika szövegének kialakulása

1. A 8. fázis. – A 7. fázis szövegében a másolási folyamat során különféle kisebb módosítások történtek:

Szórendcsere:

– *in ecclesias dei crudeliter sevientes* → *crudeliter in ecclesias dei sevientes*

Szándékos vagy véletlen módosítás:

– *in ecclesias* (többesszám accusativus: be, felé) → *in ecclesia* (egyesszám ablativus: bent)

Értelmezést elősegítő beszúrás:

– *per abrupta montium senoniensium*

Szórendcsere és módosítás:

– *montes alpes italiae perforantes* hátrébb került: *montesque prefatos perforantes*

Beszúrás:

– *ubi siquidem*

Stiláris módosítás:

– A *vastaverunt* helyett a kissé rövidebb, szintén szabályos *vastavere*

1. Inde vero galliam atrociter affligentes
3. crudeliter **in ecclesia** dei sevientes
2. mettenseque, treuerense et aquisgranense territorium igne devastantes
4. deinde per abrupta **montium** senoniensium per populos eterni martis
6. viam sibi gladio aperientes paraverunt.
7. **Ubi siquidem** segusam taurinamque civitates destruxerunt.
- 5. Montesque prefatos perforantes**
8. planum lombardie cum vidissent
9. totam pene provinciam concitatis cursibus **vastavere**,
10. et ita ad proprium regnum cum victoria revertuntur.
11. Annis vero viginti sine motu in pannonia permanserunt.

1. Ezután pedig Galliát durván meggyötörve
2. kegyetlenül Isten **egyházában** dühöngve
3. a mettensisi, treverisi és aquisgranumi területet tűzzel pusztítva
4. ezután a senoniak **hegyei** meredélyein át, az örök mars népein keresztül
6. utat készítettek maguknak karddal megnyitva.
7. Ahol Segusa és Taurina városait lerombolták.
- 5. És az előbb mondott hegyeken áthatolva**
8. amikor meglátták Lombardia síkját
9. majdnem az egész tartományt gyors száguldásokkal elpusztították,
10. és így győzelemmel tértek vissza saját országukba.
11. Húsz évig pedig Pannóniában maradtak mozdulatlanul.

Ez a szövegváltozat lett a Képes Krónika és a Budai Krónika közvetlen forrása.

2. A Képes Krónika fogalmazványának rekonstruálása.
- A Képes Krónika – v-vel jelölt – fogalmazványában a 8. fázis szövege szerepelt. A prólogusból ismert, hogy a szöveg összeállítását a kompilátor 1358-ban kezdte meg. Feltevésem szerint a szöveg összeállítója azonos a Thuróczy-krónikában fenntartott Nagy Lajos-életírárt ott megnevezett szerzőjével, Tótsolymosi Jánossal; a hipotézist megalapozó érveimet egy korábbi tanulmányomban állítottam össze (HOLLER 2003.).

3. A Képes Krónika kódexének szövege. – A Képes Krónika kódexében az alábbi szöveg olvasható: (F18r = 35; F18v = 36.)

Inde vero
 galliam atrociter affligentes.
 crudeliter in ecclesia dei seuientes ·
 Metenseque. Treuerense. et Aqui
 granense territorium deuastantes.
 Deinde per obrupta montium
 senoniensium per populos eterni mar
 tis uiam sibi gladio aperientes
 parauerunt. Vbi siquidem. segu
 sam taurinamque civitates
 destruxerunt. Montesque pre
 fatos perforantes. planum lom
 bardie cum uidissent. totam pe
 ne prouinciam concitatis cur
 sibus uastauere. et ita ad proprium
 regnum cum uictoria reuertuntur.

Az egyetlen lényeges eltérés a fogalmazvány szövegéhez képest, hogy kimaradt az *annis vero viginti sine motu in pannonia permanserunt* szövegrész. Megnézve a dúsan díszített laptükröt a kódex F18v = 36. oldalán, ennek oka kétségtelenül a helyhiány lehetett.

Az összes többi változtatás, így a szöveg tagolása, az *igne* szó kihagyása, valamint néhány apróbb íráshiba a másoló döntésének, még inkább figyelmetlenségének tudható be. Ezek az apróbb, részben jelentéktelen hibák a következők: *aquisgranense* → *Aquigranense*; *abrupta* → *obrupta*; *mettenseque* → *Metenseque*; *aperientes* → *aperientes*.

Néhány megjegyzés a rövidítésekkel kapcsolatban: 1. A szára alatt vízszintes vonallal ellátott *p* jelölheti akár a *per*, akár a *par* szótagot. Ez a rövidítés a *perforantes* szóban vagy az *abrupta* és a *populos* szavak előtt a *per*-t helyettesíti, a *parauerunt* elején a *par*-t. 2. Az elválasztás miatt az *Aquisgranense* szó leírt alakjában az új sor eleji *g* feletti rövidítésjel helyettesíti a *g* utáni *ra* betűpárt, de a *g* előtti *s* betű jelölése hiányzik (SRH. 1: 309, 12. sor).

Szokatlan, hogy a mondatkezdő betűkön kívül a három német város is nagy kezdőbetűs; a többi kapitálishoz hasonlóan ezek is vörös tintás ponttal vagy vonalkával ki vannak emelve.

A kódex készítésének ideje a szövegkezdő iniciálé jelentésének megfejtése alapján igen jó közelítéssel meghatározható; erre vonatkozó eredményem szerint a kódex az 1365 körüli években készült (HOLLER 2004: 342). A Képes Krónika másolójának munkájáról és a miniátorral való együttműködéséről részletesebben lásd: HOLLER 2005: 275–83.

4. A Budai Krónika fogalmazványának rekonstruálása.
 – A szöveg összeállítója néhány kisebb módosítást eszközölt a 8. fázis szövegén: *crudeliter* → *crudeliterque*; *metenseque* → *metense*; *territorium* → *territoria*: itt értelmi egyeztetést hajtott végre, mivel három városról van szó, ezért többes szám-

ba tette a mind a háromhoz tartozó *territorium* szót; *devastantes* → *devastarunt*: itt a *devastaverunt* lenne a szabályos alak, de kihagyható a *ve* szótag; *senoniensium* → *senonensium* (megengedhető névváltozat); *lombardie* → *longobardie*.

5. A Budai Krónika szövege. – A Budai Krónikában az alábbi szöveg olvasható:

Inde uero
galliam atrociter affligentes. crudeliterque in ecclesia dei seuientes:
metense. treuerense. & aquisgranense territoria igne deuastarunt.

Deinde per abrupta montium senonensium: per populos eterni
Martis uiam sibi gladio aperientes parauerunt. ubi siquidem
segusam. taurinamque ciuitates destruxerunt. montesque prefatos
perforantes. planum longobardie cum uidissent: totam pene pro-
uinciam concitatis cursibus uastauerunt. & ita ad proprium regnum
cum uictoria reuertuntur. **Annis** uero. xx. sine motu in pannonia
permanserunt.

A szövegrészlet három bekezdésbe került; a *Deinde*, és az *Annis* szavaknál új bekezdés kezdődik. Ez a tény vörös tintás bekezdéssjellel is ki lett emelve a fakszimile alapjául szolgáló példányon. A bekezdések kezdőbetűin kívül még két kapitális van a részleten belül: a még előző bekezdéshez tartozó, a szövegrészletet kezdő *Inde*, valamint a szöveggközi *Martis* szavak kezdőbetűi.

6. A Thuróczy-krónika fogalmazványának rekonstruálása. – A Thuróczy János által összeállított krónikaszcöveg két kiadásban jelent meg 1488 folyamán, a korábbi márciusban Brünnben, a javított júniusban Augsburgban. Thuróczy előszavából kiderül, hogy a magyar történelem kezdeteinek tárgyalásához kétféle szövegváltozat állt a rendelkezésére. Ezek egyike kétségtelenül a Képes Krónikáé volt, a másik pedig bizonyosan az övénél másfél évtizeddel korábban nyomtatásban megjelent Budai Krónika.

Thuróczy két jelentős változtatást tett a Képes Krónika szövegéhez képest: 1. bizonyosan a Budai-krónika alapján kipótolta a Képes Krónikából kimaradt egyetlen mondatot, de a Budai Krónikában olvasható szöveget kissé módosította: *annis uero. xx. sine motu in pannonia permanserunt* (húsz évig Pannóniában maradtak mozdulatlanul) → *annisque viginti immobiles in regno permanserunt* (húsz évig ki sem mozdulva országukban maradtak); 2. fontos emendációt hajtott végre, mindkét rendelkezésére álló szöveg *eterni martis* kifejezését *exterminantes*-re javította.

A fentiek mellett két apróbb módosítást is tett a Képes Krónika és a Budai Krónika azonos szövegéhez képest: *in ecclesia* (egyesszám ablativus: bent) → *in ecclesiam* (egyesszám accusativus: be, felé); *concitatis* → *concitis*. Megjegyzendő, hogy a Képes Krónika *senoniensium* változatával szemben a Budai Krónika *senonensium* névváltozatát használta.

7. A Thuróczy-krónika szövege. – A szöveg a javított, augsburgi kiadásban az alábbi alakot öltötte:

Inde vero galliam atrociter affligentes: crudeli ter in ecclesiam dei seuientes: mettenseque, treuerense et aquisgrannense territorium igne deuastantes: deinde per abrupta montium senonensium populos exterminantes: viam sibi gladio aperientes parauerunt. Ubi siquidem segusam taurinamque ciuitates destruxerunt. Montesque prefatos perforantes: planum lombardie cum vi dissent: totam pene prouinciam concitis cursibus vastauere. et ita ad proprium regnum cum victoria reuertuntur. annisque viginti immobiles in regno permanserunt.

Egy sajnálatos hiba maradt a nyomtatott szövegben. A *totam* szóban a *tota* utáni rövidítésjel vagy az *ue*, vagy az *us*, *ed*, *et* szótagot helyettesíthetné, itt egyértelműen sajtóhiba.

A szövegészletben három mondatkezdő nagybetű van: az *Inde*, az *Ubi* és a *Montesque* szavak első betűi.

VIII. Következtetések

1. Eddig megmagyarázatlan kifejezések eredetének tisztázása. – Vizsgálataink kiindulópontja Anonymus gesztájának két olyan népeve volt, amelyek egyike – a „senonok” –, a kontextustól teljesen idegen, a másik pedig – az „aliminus népek” – minden ókori és középkori forrást is tekintetbe véve teljesen ismeretlen volt. A szövegfejlődés rekonstrukciójával arra a következtetésre juthattunk, hogy mindkét kifejezés szövegromlás következménye, az egyik már Anonymus forrásában is romlott alakban szerepelt, a másik a ránk maradt másolatba került bele hibás alakban. A vizálatunk során azonban más, mindeddig megmagyarázhatatlannak tűnő kifejezések eredetére is sikerült rávilágítani, így a Képes Krónikában és a Budai Krónikában olvasható „örök Mars népei” kifejezést, valamint a Kismartoni-kódex *Ragusium* szavát is a másolások során bekövetkezett szövegromlás számlájára írhatjuk.

2. Egyes krónikaszoövegek önálló betoldásainak azonosítása. – A szövegfejlődés rekonstruálása alapján tisztázható, hogy egy szöveg mely részletei átvételek a korábbi forrásból, és melyek azok, amelyek a krónikás önálló betoldásai. Ezek a megállapítások alkalmasak arra, hogy bizonyos feltevéseket alátámasszanak, vagy éppen megcáfoljanak. Erre is szolgál például az elemzett szövegegység.

Anonymus általunk vizsáalt részletére hivatkozva VESZPRÉMY LÁSZLÓ azt feltetelezte, hogy „mivel a Névtelen a nyugat-európai városnevek közül csak itálieiakat említ, nem zárható ki, hogy ezek személyes élményeire utalnak” (1999a: 70, 336. jegyz.). Egy későbbi dolgozatában, érvelése szerint az ebbe az irányba mutató további észrevételeket is felsorakoztatva – bár igen óvatos megfogalmazásban és a cikk címében is kérdőjellel – ugyanezt ez elgondolást igyekszik alátámasztani: „A leírás szinte sugallja, hogy szerzője maga is lenézett már a hegyekből a Lombard-síkságra, illetve személyesen csodálta meg Torino gazdagságát.” (2005: 338–9; ugyanez a mondat szerepelt már hét évvel korábbi cikkében is: 1998a: 167)

Amint a jelen tanulmányból a szövegfejlődés rekonstrukciója alapján egyértelműen kiderül, sem az itáliai városnevek, sem a Lombard síkság *n e m A n o n y m u s b e t o l d á s a i*, és határozott véleményem szerint ezek alapján nem indokolt annak feltételezése, hogy az író saját maga is járt volna erre felé.

Két betoldást valóban tett Anonymus ebben a mondatban, amelyben Taurinát „dúsgazdag”-nak mondja és Itáliát „minden jóban bővelkedő és dúskáló”-nak minősíti (az V/1. pontban a 2/c) és 2/d) alatt említett lényeges módosítások). Ezek a betoldások sem utalnak azonban arra, hogy a szerző személyesen ismerte volna a vidéket.

Túl azon, hogy e kiegészítések a forrás szárazságát és szikárságát jelentősen enyhítik, az előadást színesítik, e megjegyzések háttérében elsősorban Anonymus azon igyekezetét látom, hogy a magyarok rémséges haditetteinek negatív erkölcsi megítélését egy kissé enyhítse.

LETHENYEI JÁNOS fordításában „f e l e s l e g - i s bővelkedő olasz Országot”, SZABÓ KÁROLY fordításában „csak nem egész Itáliát, melly minden jóval dúsa n bővölködik”, PAIS DEZSŐ fordításában „majdnem egész Itáliát, amely minden jóban fölös e n bővelkedett” – fosztották ki a magyar csapatok. És VESZPRÉMY LÁSZLÓ fordításában „szinte egész Itáliát végigfosztogatták, m i v e l b ő s é g e s e n k í - n á l t a g a z d a g s á g á t”. Anonymus tehát igyekezett burkoltan mentséget találni a magyarok által elkövetett pusztításra és bocsánatossá tenni a rabló hadjáratok súlyos bűnét azáltal, hogy a városok kifosztásának motivációjaképpen azok irritáló gazdagságára utalt.

Hasonló erkölcsi háttérű attitűddel máshol is találkozunk Anonymusnál. A 44. fejezet vége felé olvassuk: „Ugyanis a magyarok lelke abban az időben semmi egyébbe nem vágyott, mint hogy földeket foglaljanak maguknak, népeket hódoltassanak, és hadivállalkozásokat folytassanak. Akkoriban a magyarok vérszívó pióca módjára örömeiket lelték az emberi vér ontásában, de ha nem így tettek volna, hagyhattak-e volna utódaikra annyi jó földet?” (An. 1999: 39).

Anonymus a történeti igazság kendőzetlen leírásának kötelezettsége és a humanista erkölcsi alapértékek képviselőjének harapófogójába került, s kényszeredett magyarázkodása erkölcsi értékrendjére is napvilágot vet.

3. Bepillantás nyerhető egyes krónikaírók munkamódszerébe. – A szövegrészek evolúciójának vizsgálata betekintést enged a krónikások munkamódszerébe, némi túlzással azt is mondhatjuk, hogy benyomást szerezhetünk írói attitűdjükről, sőt, részben még a személyiségükről is. Már egy rövid részlet felhasználásának, átfogalmazásának a módja is jellemzőnek tekinthető.

Anonymus eljárását elemezve levonhatjuk azt a következtetést, hogy nagy becsben tartotta forrását, de azt nem szó szerint másolta, hanem a l k o t ó m ó d o n próbálta hasznosítani. Igyekezett mellőzni a tárgyhöz kevésbé kapcsolódó vagy éppenséggel számára sem érthető részleteket – bár ez nem mindig sikerült –, viszont az érdemleges információkat lehetőség szerint k i a k n á z t a; megpróbálta azokat legjobb tudása szerint megmagyarázni, érthetőbbé tenni, s igyekezett a végleges szöveget könnyen olvasható formába önteni.

A Kismartoni-kódex által megőrzött kivonat egyik jellegzetessége, hogy a krónikás a rendelkezésére álló forrás szövegét lerövidíti, a szövegben előrehaladva

egyre erőteljesebben. Ennek jelét az általunk vizsgált részlet is jól mutatja, a szöveg hossza a forrásához képest háromnegyedére csökkent.

Másik jellegzetessége, hogy forrását átfoglalmazza, általában anélkül, hogy annak információtartalma nőne, lásd a részletben kimutatott hat átfoglalmazást. De alkalmasint betoldásokat is eszközöl: Rhône folyó, aktualizál: Franciaország, s ezekkel az újszerűség látszatát igyekszik kelteni.

Harmadik jellegzetessége, hogy a rendelkezésére álló szöveg elemeit előszerezettel permutálja, szavak, mondatrészek és mondatok sorrendjét cseréli fel. Ez is pusztán azt szolgálja, hogy minél inkább különbözzön forrásától. Valójában ezzel inkább összezavarja, kaotikussá teszi szövegét; így például, amikor Segusa és Taurina kifosztását az Alapokon való átkelés elé helyezi.

Érintve Thuróczy János művét, kitüntetett figyelmet érdemel a Képes Krónikában és a Budai Krónikában egyforma *per populos eterni martis* kifejezés emendációja *populos exterminantes* alakban. (A korábbi, brünni kiadásban még *eterminantes* olvasható a kritikai kiadás jegyzete szerint: ThurKr. 1985: 72.) Ez a szövegjavítás Thuróczy gondosságát és kreativitását dicséri.

Más szövegrészleteket is figyelembe véve úgy látom, nem indokolt az a kritikai hang, amellyel ENGEL PÁL illetve őt az 1986. évi hasonmás kiadás utószavában, ahol Thuróczy „mentalitását és módszerét” elemzi. „Láthatóan fel sem merült benne az igény, hogy elődeitől független, szuverén alkotást hozzon létre (...). Ehelyett azt tette, amit krónikaíró elődei évszázadokon keresztül: örömet felhasználta a mások által írt szövegeket, és amennyiben nem volt ellenük kifogása, változatlanul emelte át őket a magáéba.” (1986: 413–6)

A magam részéről nagyra becsülöm Thuróczy munkáját, akinek igazi történetírói feladatot a Zsigmond hatalomra kerülése utáni korszak tekintetében kellett ellátnia. A korábbi századokra vonatkozóan összegyűjtötte a fellelhető krónikákat, egyes kérdésekben önálló kutatómunkát is végzett, a korábbi szövegek közlésénél pedig, amint ezt az említett szövegjavítás is szemlélteti, fílologusi gondossággal járt el.

4. A magyar krónikaszcöveg fejlődési modelljének első közelítése, a történeti szövegek viszonya. – Vizsgálataink további fontos eredményekhez is elvezettek. Noha a szövegrészletek szoros összetartozásának tényét már 125 évvel ezelőtt dokumentálta a középkori magyar történeti irodalommal foglalkozó kutatás, mégis, az összefüggés konkrét tartalmáról, időbeli és strukturális viszonyairól vagy a teljes bizonytalanságot tükrözö, vagy éppenséggel egészen téves nézetek jelentek meg az elmúlt évtized szakirodalmában. Bár a jelen tanulmányban csak egy néhány soros szövegrészlet fejlődését rekonstruáltam, mégis – amint néhány grammnyi Hold- vagy Marsközet többirányú és mélyreható vizsgálatából sok minden kideríthető egy hatalmas égitezt múltjáról –, már ez a rövid részlet is lehetőséget ad a szövegfejlödés strukturális modelljének megalkotására. Természetesen az így kapott evolúciós gráf a szöveg rövidsége miatt a valódi folyamatnak egy jelentösen leegyszerüsített modellje, annak csak első közelítése.

De már ennek az első közelítésnek az alapján is módunk van fontos következtetések levonására. Foglaljuk össze röviden ezeket!

Megállapíthatjuk, hogy a X. századból eredeztethető alapszövegnek a szintén a X. századból származó Regino-folytatással történt egybedolgozását követően jött létre az a változat, amely a ma ismert összes krónikaszöveg forrása volt.

Anonymus a XIII. század elején jelentős módosításokat eszközölt ezen, ezt olvashatjuk nála.

Az csak a jelen részleten kívül eső szövegek tanulmányozásából tudható, hogy a XIII. század folyamán a magyar krónika jelentős változásokon ment keresztül, e változtatások azonban ezt a részletet nem érintették. A XIII. század második felében egy kivonat készült az akkori teljes szövegből és ezt a szerző néhány sajátkorabeli esemény leírásával is kibővítette. Kivonatolása során az általunk vizsgált szövegrészleten is rövidített és változtatott. Ezt a kivonatot tartalmazta a Kismartoni-kódex.

A teljes krónikaszöveg is fennmaradt, s bár az idők során természetesen bővült és változott, az általunk vizsgált részletet apróbb módosításokkal tartalmazta az az 1358-ban összeállított mű, amely a díszesen illuminált Képes Krónikában öltött testet. De kivonatos változat is készült, ezt tartotta fenn a Sambucus-kódex, illetve azzal gyakorlatilag azonosan a Budai Krónika. A Képes Krónikában, a Budai Krónikában, valamint a mindkettőt használó Thuróczy-krónikában tehát minimális változtatásokkal olvashatjuk a közös forrás szövegrészletét.

A közös forrás létét DOMANOVSKY SÁNDOR már 1906-ban megállapította és HÓMAN BÁLINT 1925-ben még egyértelműbben igazolta (DOMANOVSKY 1906: 94; HÓMAN 1925. „A magyar gesták és krónikák leszármazása”: ábra a kötet végén).

Ennek ellenére az elmúlt évtizedekben egy alapjaiban téves elképzelés jelentkezett a korai magyar krónikákkal foglalkozó szakirodalomban, amelyek egy hibás, sematikus gondolkodásmódot tükröznek. Csak a legfontosabb narratív krónikákra szorítkozva ez az elképzelés a következő: mivel a korunkra jutott három legfőbb történeti szöveg közül Anonymusé a legkorábbi (XIII. század eleje), ezt követi a Kismartoni-kódex szövege (1282 és 1285 között), majd a Képes Krónikáé (1358), ezért ezen elgondolás szerint az ezekben olvasható szövegek is ilyen sorrendben jöttek létre; továbbá a későbbi feldolgozások mind ismerték és hasznosították a korábban keletkezett műveket. Anonymus munkájával foglalkozó jó néhány történészkutatótól idézhető ilyen értelmű megnyilatkozás az 1960-as évek óta; ezek gyökere GYÖRFFY GYÖRGY 1948-ban megjelent munkájában található meg (8–10, 43, 138–45).

Ezzel szemben álláspontom szerint a különböző művekben fennmaradt szövegek egy bonyolult, soklépéses evolúciós folyamat eredményeképpen alakultak ki, és egy később összeállított munkában megőrződhetett változatlanul vagy kevés változtatással egy korábbi szövegvariáns, összevetve egy korábban elkészült – de alkalmasint lényegesen átdolgozott szöveget tartalmazó – művel. Erre a lehetőségre az általunk a fentiekben elemzett szövegrészlet elegáns példával szolgál. Ezért a szövegek egymáshoz való viszonyát a szövegtranszformációs lépések rekonstruálásával lehet csak helyesen megállapítani. Bármennyire triviális is ez a megállapítás, Anonymusszal foglalkozó történészek publikációiban az elmúlt évtizedekben ezzel ellentétes elgondolások olvashatók.

Visszatulva a különböző krónikaszövegek összefüggéseiről a bevezető fejezetben idézett és egyes kutatók álláspontját tükröző 1998. és 2005. évi publikációk megállapításaira, azok kritikájaképpen – a fentiekben elért eredményeinkre alapozva

és természetesen az általunk megvizsgált szövegrészletre vonatkozóan – egyértelműen lerögzítem a következőket:

1. Anonymus szövegét nem használta a Kismartoni-kódex szerzője;
2. Anonymus szövegét nem használta a Képes Krónika összeállítója;
3. A Kismartoni-kódex szövegét nem használta a Képes Krónika összeállítója;
4. Anonymus, a Kismartoni-kódex és a Képes Krónika közötti viszony az evolúciós gráfról leolvasható, közös ősök a 7. fázis szövege;
5. Anonymus és a Képes Krónika szövege között tehát nincs közvetlen átvételi kapcsolat, így egyikük sem bír elsőbbséggel a másikhoz képest;
6. Anonymus hozzányúlt ugyan forrása szövegéhez, de egyetlen új helynevet sem tett hozzá.

Álláspontom szerint a fenti megállapítások közül az első három teljesen általános érvényű és a művek teljes szövegére érvényes.

Ezen kívül hangsúlyozni szeretném – szemben a szakirodalomban jelentkező nézetekkel –, hogy a Kismartoni-kódex és a Képes Krónika viszonyát illetően az evolúciós gráf az egész szövegre érvényes. A Kismartoni-kódex szövegének történeti része kivonat a Képes Krónika által kis változtatásokkal fenntartott, annak alapját képező szövegből; itt természetesen annak csak az 1272 előtti eseményeket tárgyaló részére gondolok és nyilvánvalóan eltekintve önálló bevezetésétől.

5. A történeti-filológiai kutatás módszertani lehetőségeiről. – Záróként szeretném megemlíteni, hogy vizsgálatunk rávilágít a magyar történeti irodalom vizsgálatához a XX. században alkalmazott történeti-filológiai módszer korlátaira. Érzékelteti azt is, hogy nemcsak a természettudományok, hanem a humán tudományok esetében is érvényes: egy szélesebb alapokon álló, a korábbiaknál komplexebb szemléletű új kutatási koncepció képes lehet mindaddig megválaszolatlan, sőt megválaszolhatatlannak tűnő problémákat is sikeresen kezelni. És ez a tudomány lehetőségeit illetően optimizmussal tölthet el bennünket.

A hivatkozott irodalom

- An. 1790. = Anonymus, az az Bela királynak nevetlen íródeákja Hét-magyaroknak Szittyából Almos hertzeg vezérlése-alatt lött ki-jövetelöket meg-írta. Ford.: LETHENYEIJÁNOS. Pest.
- An. 1799. = Magyar Sunád, avagy I. Béla királynak nevetlen író-deákja (...). Ford.: MÁNDY ISTVÁN. Debreczen.
- An. 1827. = Anonymi Belae regis notarii de Gestis Hungarorum liber. Textum ad fidem Codicis membranacei Bibliothecae Caesariae Vindobonensis recensuit, Prolegomena et Indices addidit STEPHANUS LADISLAUS ENDLICHER. Viennae.
- An. 1860. = Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. Ford.: SZABÓ KÁROLY. Pest.
- An. 1883. = Magistri P. Belae regis notarii Gesta Hungarorum. Ad fidem codicum recensuit, observationes, disquisitionem de aetate Belae regis notarii, et animadversiones criticas adiegit M. FLORIANUS. Historiae Hungaricae Fontes Domestici. Pars Prima. Scriptores. Volumen II. Chronica Hungarorum. Quinque-Ecclesiis. 1–51.

- An. 1900. = I. Béla király Névtelen jegyzőjének műve. Közli FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, jegyzetekkel ellátta PAULER GYULA. In: PAULER GYULA – SZILÁGYI SÁNDOR szerk., A magyar honfoglalás kútfői a honfoglalás ezredéves emlékére. Bp. 381–463. [Reprint kiadás: Bp., 2000.]
- An. 1926. = Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta: PAIS DEZSŐ. A Napkelet könyvtára 14. Bp.
- An. 1932. = P. magister: Gesta Hvingarorvm. Ed.: JUHÁSZ, LADISLAUS. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saecula 12–13. Bp.
- An. 1937. = P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Praefatus est textumque recensuit AEMILIUS JAKUBOVICH. Annotationes exegeticas adiecit DESIDERIUS PAIS. In: SRH 1: 13–117.
- An. 1975. = Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Hasonmás kiadás. Fordította és jegyzetekkel ellátta: PAIS DEZSŐ. A bevezetőt írta, a jegyzeteket kiegészítette és a térképet tervezte: GYÖRFFY GYÖRGY. Bp.
- An. 1984. = P. mester: A magyarok cselekedeteiről. In: A magyar középkor irodalma. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek V. KOVÁCS SÁNDOR munkája. Magyar remekírók. Bp. 9–64, jegyzetek: 1073–84.
- An. 1991. = Die Gesta Hungarorum des anonymen Notars. Ed. GABRIEL SILAGI mit L. VESZPRÉMY. Sigmaringen.
- An. 1995. = Anonymus. Ford.: VESZPRÉMY LÁSZLÓ. In: KRISTÓ GYULA szerk., A honfoglalás korának írott forrásai. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged. 277–347. (A záró verses részlet minimális eltéréssel SZABÓ KÁROLY 1860. évi fordításából való.)
- An. 1999. = Anonymus: A magyarok cselekedetei. Ford.: VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Az utószózt és a jegyzeteket VESZPRÉMY LÁSZLÓ írta. Milleniumi magyar történelem – Források. Bp. 7–49. (A záró verses részlet minimális eltéréssel SZABÓ KÁROLY 1860. évi fordításából való.)
- BORONKAI, IVÁN – SZOVÁK, KORNÉL 1995. Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. Archivum Latinitatis Medii Aevi. 53: 41–85.
- BudKr. 1937. = Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit ALEXANDER DOMANOVSKY. In: SRH 1: 195–505. (A Sambucus-kódex szövege alapján, az 1342-ig terjedő rész.)
- BudKr. 1973. = Cronica Hungarorum. Faksimile-kiadás. Ford.: HORVÁTH JÁNOS. Bp.
- CFH. = Catalogus fontium historiae Hungaricae. Ed.: GOMBOS, ALBINUS FRANCISCUS. 1–3. Bp., 1937–1938. (Index: 4. kötet. Composuit: CSAPODI, CSABA. Bp., 1943.)
- CORNIDES, DANIELIS 1802. Vindiciae Anonymi Belae regis notarii. Editae, auctae a J. CHRISTIANO ENGEL. Budaë.
- DOMANOVSKY SÁNDOR 1906. Kézai Simon mester krónikája. Forrástanulmány. Bp.
- DOMANOVSKY SÁNDOR 1912. Kézai kódexéről. In: Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanár működésének emlékére. Bp. 81–91.
- ENGEL PÁL 1986. Thuróczy János és krónikája. In: Thuróczy János: A magyarok krónikája. Ford.: HORVÁTH JÁNOS. Jegyzetek: HORVÁTH JÁNOS (1–516) és BORONKAI IVÁN (517–797). Faksimile-kiadás szöveggötete. Bp. 407–20.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1948. Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp. (Új, bővített kiadás: Bp., 1993.)

- HOLLER LÁSZLÓ 2003. Ki állította össze a Képes Krónikát? Egy új hipotézis. *Irodalomtörténeti Közlemények* 107: 210–42.
- HOLLER LÁSZLÓ 2004. A Képes Krónika első három iniciáléjáról. *Magyar Könyvszemle* 120: 325–52.
- HOLLER LÁSZLÓ 2005. Néhány új megfigyelés a Képes Krónika kódexében. *Magyar Könyvszemle* 121: 273–88.
- HOLLER LÁSZLÓ 2008. Anonymus és a „Fekete-tenger”. *Magyar Nyelv.* 306–16.
- HÓMAN BÁLINT 1925. A Szent László-kori Geszta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármaozói. (Forrástanulmány). Bp.
- KépKr. 1937. = *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit ALEXANDER DOMANOVSKY. In: SRH 1: 195–505.
- KépKr. 1964. = Képes Krónika. (Hasonmás kiadás. 2. Szövegkötet.) A krónika latin szövegét sajtó alá rendezte: MEZEY LÁSZLÓ. Ford.: GERÉB LÁSZLÓ. Jegyzetek: MEZEY LÁSZLÓ. Bp.
- KépKr. 1984. = Képes Krónika. Ford.: BOLLÓK JÁNOS. In: A magyar középkor irodalma. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek V. KOVÁCS SÁNDOR munkája. Magyar remekírók. Bp. 164–318, jegyzetek: 1095–103.
- KépKr. 1986. = Képes Krónika. Fordította: BELLUS IBOLYA. A kísérő tanulmányokat DERCSÉNYI DEZSŐ, KRISTÓ GYULA és CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, a jegyzeteket KRISTÓ GYULA írta. Bp.
- KépKr. 2004. = Képes Krónika. Fordította BOLLÓK JÁNOS. A fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette: SZOVÁK KORNÉL és VESZPRÉMY LÁSZLÓ. *Millenniumi Magyar Történelem – Források.* Bp.
- KismK. [1701.] = Budapesti Egyetemi Könyvtár Hevenesi Gyűjtemény 70. kötet. (Másolva: 1701. május 26.)
- KismK. [1781.] = M. Simonis de Keza *Chronicon Hvngaricvm.* Ed.: HORÁNYI, ALEXIVS. Bécs.
- KismK. [1782.] = M. Simonis de Keza *Chronicon Hvngaricvm.* Ed.: HORÁNYI, ALEXIVS. Buda.
- KismK. CFH. = Simon de Kéza (Kézai Simon): *Chronicon Hungaricum.* In: CFH. 3: 2132–57.
- KismK. SRH. = Simonis de Keza *Gesta Hungarorum.* Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit ALEXANDER DOMANOVSKY. In: SRH. 1: 129–94.
- KismK. 1984. = Kézai Simon: A magyarok viselt dolgai. Ford.: BOLLÓK JÁNOS. In: A magyar középkor irodalma. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek V. KOVÁCS SÁNDOR munkája. Magyar remekírók. Bp. 115–63; jegyzetek: 1088–95. – További kiadásai: Kézai Simon: A magyarok viselt dolgai. Ford.: BOLLÓK JÁNOS. In: TARNAI ANDOR főszerk., *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530).* Bp., 1992. 103–25; jegyzetek: 566–8; Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Ford.: BOLLÓK JÁNOS. Az utószót és a jegyzeteket VESZPRÉMY LÁSZLÓ írta. *Millenniumi magyar történelem – Források.* Bp., 1999. 87–124, jegyzetek: 125–53.
- MÁLYUSZ, ELEMÉR – KRISTÓ, JULIUS 1988. Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum II. Commentarii* 1. Ab initiis usque ad annum 1301. 2. Ab anno 1301 usque ad annum 1487. Composuit: E. MÁLYUSZ. Adiuvante: J. KRISTÓ. *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova.* 8–9. Bp.
- MW. = *Mittelatinisches Wörterbuch.* Band 1. Hrsg.: PRINZ, OTTO – SCHNEIDER, JOHANNES. Berlin, 1967.

- Regino = Reginonis abbatis Prumiensis: Chronicon cum continuatione Treverensi. Recognovit: KURZE, FRIDERICUS. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Hannoverae, 1890. Nachdruck: Hannover, 1978.
- SILAGI, GABRIEL 1989: Zum Text der Gesta Hungarorum des anonymen Notars. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 45: 173–80.
- SRH. = Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Szerk.: SZENTPÉTERY IMRE 1–2. Bp., 1937–1938.
- SZÜCS JENŐ 1973. Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. Századok 107: 569–643, 823–78.
- ThurKr. 1978. = Thuróczy János: A magyarok krónikája. Ford.: HORVÁTH JÁNOS. Jegyzetek: HORVÁTH JÁNOS és BORONKAI IVÁN. Bibliotheca Historica. Bp.
- ThurKr. 1985. = Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum 1. Textus Ed.: GALÁNTAI, E. – KRISTÓ, J. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova, 7. Bp.
- ThurKr. 1986. = Thuróczy János: A magyarok krónikája. Faksimile-kiadás szöveggötete. Ford.: HORVÁTH JÁNOS. Jegyzetek: HORVÁTH JÁNOS és BORONKAI IVÁN. Bp.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1998a. Megjegyzések az Anonymus–Gestában előforduló néhány nem magyarországi helynévről. (A Senones-kérdés.) Magyar Nyelv 165–9.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1998b. Megjegyzések Anonymus krónikájának fordításáról. Századok 132: 932–40.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1999a. Jegyzetek az Anonymus-fordításhoz. In: Anonymus: A magyarok cselekedetei. Ford.: VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Az utószót és a jegyzeteket VESZPRÉMY LÁSZLÓ írta. Milleniumi magyar történelem – Források. Bp. 51–71.
- VESZPRÉMY 1999b. Jegyzetek és utószó a Kismartoni-kódex BOLLÓK-fordításához. In: Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Ford.: BOLLÓK JÁNOS. Az utószót és a jegyzeteket VESZPRÉMY LÁSZLÓ írta. Milleniumi magyar történelem – Források. Bp. 125–61.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. Anonymus Itáliában? Századok 139: 335–51.

HOLLER LÁSZLÓ

Anonymus, “montes senonum” and “populi alimini”. **An evolution scheme of Arpadian-age historical texts**

The author analyses a short section of a historical work written by Anonymus in the 13th century where the strange expressions quoted in the title occur. There are similar sections in other early historical works written in Hungary like the so-called Kézai-text, the text of the Illuminated Chronicle, the Chronica Hungarorum printed in Buda, as well as Thuróczy's Chronica Hungarorum. The author describes the evolution of the five known versions by starting from some reconstructed verses of a hypothetical 10th-century chant, with some simple and natural modifications like insertion, excerption or rephrasing applied consecutively, and assuming certain copying errors and their plausible consequences as well. All these steps lead to the text variations known today, accounting for their evolution. According to this reconstruction, it is basically some simple copying errors that lie behind the very special expressions cited in the title. The method applied here is a more involved one than the analysis accomplished in the second part of the author's former study (Magyar Nyelv 2008: 306–16). In that former case, the starting point was a nearly two-thousand-year-old surviving text, and the author was able to reconstruct the corresponding section in Anonymus' work by a linear process. In

the present case, however, the starting point is a hypothetical text, and all the known text variants correspond to endpoints of an evolution graph representing a branching process. The author's arguments lead to a first approximation of an evolution scheme of the early historical texts written in Hungary.

LÁSZLÓ HOLLER